

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Nzudzanyo na Ndondangudo (Tracker) zwa Pułane dza u Funza dza Nwaha (ATP) dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho Luambo Lwa Hayani: Tshivenda

Gireidi ya 3 Themo ya 3

Zwi re ngomu

Marangaphanda	1
Tshoḁea dza Puḁane dza U funza dza Nwaha (ATP) dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho	2
Zwikili zwa Luambo lwa Hayani (HL)	2
Magudiswa a Luambo lwa Hayani	2
Foniki na U vhalu Ha Tshigwada Hu na U sumbiwa Ndila	2
U thoma Rothini ya U guda Luambo (U vhalu na U nwala)	5
Rothini yo Anganywaho ya Vhege ya Luambo Lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo	6
Nyito dzo Anganywaho dza Luambo Lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo (dzi no fusha tshoḁea dza ATP)	7
Foniki na U vhalu Ha Tshigwada Hu na U sumbiwa Ndila	16
Phurogireme ya Foniki: Tshivenda Luambo lwa Hayani	17
Muhanga wa Nzudzanyo na Ndongangudo	21
Phurogireme ya U linga	32
Mutevhemuḁoli: Luambo lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo (FP)	32
U linga Vhukoni	34
Gireidi ya 3 Themo ya 3: Mushumo wa U linga ha Fomaḁa wa Sambula	36

Marangaphanda

Ha Vhadededzi/Vhagudisi Vha Vhuimo ha Muteo,

Dwadze la COVID-19 lo ri sia ri na khaedu khulu kha zwa pfunzo. Musi ri tshi khou humela kha 'u funza ho dowealeho', rothe ri tea u shuma nga vhuṭali na nga mafulufulu u itela u vha na vhuṭanzi uri ri vhuwedzedza sisiteme yashu tshiimoni tshayo.

Hezwi zwi do vha na ndeme khulwane kha vhuimo ha muteo, hune vhana vha guda zwickili zwa muteo/murango zwa u vhala na u ṅwala. Afrika Tshipembe li lila uri vhone vha lingedze nga nungo dzothe u shomedza vhagudi vhavho nga zwickili zwo raloho, u itela uri vha si tou guda fhedzi u vhala, vha khunyeledze vha tshi vho kona 'u vhalela u guda'.

Liṅwalwa ili lo itelwa u vha thusa u swikelela tshipikwa hetshi. Musi vha tshi shumisa puṭane iyi vha tshi tevhedza sisiteme (thevhekano ya zwithu), ri na fulufhelo la uri vha do kona u lulamisa zwe zwa khakhiswa nga u xeelwa nga tshifhinga tsha u funza na u guda, vha vhuwedzedza vhagudi vhavho kha levele yo vha teaho.

Ri khou dzula ro vha livhutshela u diimisela havho u shuma, u digana na u shumesa he ra lavhelela kha vhone.

A zwi timatimisi uri vha khou fhaṭa lushaka.

Ri vha tamela mashudu kha themo i no khou ḍa,

Thimu ya DBE / NECT ya Ndongangudo dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho

Thodea dza Pułane dza U funza dza Nwaha (ATP) dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho

- Hu na vhege dza 10 kha ATP dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho dza DBE dza Themo ya 3.
- Vhege idzi dza 10 dzo khethekanywa dza bva saikiłi dza u guda dza 5.
- Kha saikiłi inwe na inwe ya vhege mbili, zwiteńwa (zvipiđa) zwoťhe zwa u guda luambo (u vhala na u nřwala) zwi tea u funziwa nga nđila i tevhelaho, hu tshi shumiswa tshifhinga tsha fhasisa tsho avhelwaho:

KUAVHELE KWA TSHIFHINGA TSHA FHASISA KWA CAPS	GIREIDI YA 1	GIREIDI YA 2	GIREIDI YA 3
U thetshelesa na U amba	Minete ya 45	Minete ya 45	Minete ya 45
U vhala na Foniki	Awara dza 4 na minete ya 30	Awara dza 4 na minete ya 30	Awara dza 4 na minete ya 30
Muńwalo	Awara ya 1	Minete ya 45	Minete ya 45
U nřwala	Minete ya 45	Awara ya 1	Awara ya 1
GUŤE	AWARA DZA 7	AWARA DZA 7	AWARA DZA 7

Zwikili zwa Luambo lwa Hayani (HL)

- ATP dza U thivha Tshifhinga Tsha U funza Tsho Lozweaho dza HL dzo dzudzanywa uri dzi sumbedze vhadededzi zwikili zwine vha tea u fhaťa kha tshiteńwa (tshipiđa) tshinwe na tshinwe tsha luambo.
- Zwi na ndeme uri vha dzhieze nzhele uri kha vhege dzińwe na dzińwe mbili, zwikili zwine zwa tea u aluswa zwi anzela u fana kha tshiteńwa tsho tiwaho, ngauralo, hu na u dovhola hunzhi u itela u alusa na u khwaťhisa zwikili.

Magudiswa a Luambo lwa Hayani

- Kha vhege dzińwe na dzińwe mbili, vhadededzi vha tea u nanga thero.
- Ndi thero yeneyi ine ya řalisa magudiswa a saikiłi.
- Sa tsumbo, arali mudededzi / mugudisi a nanga thero ya '**Luvhandeni lwa U tambela**', zwi amba uri magudiswa oťhe a tea u yelana na thero iyi, hu tshi katelwa:
 - Divhaipfi** ine ya khou funziwa, tsumbo: **tamba, gonya, dembetita/lavhuwa, khombo/phanzi, diphina, takadza**, nz.
 - Zwidade kana nyimbo** dzine dza funziwa, tsumbo: **Tsingandedede**
 - Tshiťori tsha **u vhala khathihi na vhagudi** tshi no khou vhaliwa, tsumbo: Tshiťori tshi re na řhoho i no ri: **Khombo luvhandeni!**
 - Nyito ya u nřwala** ine vhagudi vha tea u ita, tsumbo: **Nřwalani tshiťori tsha phara dza mbili (2) nga ha tshinwe tshithu tshe tsha bvelela luvhandeni lwa u tambela.**

Foniki na U vhala Ha Tshigwada Hu na U sumbiwa Nđila

- Phurogireme ya foniki na u vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nđila, ndi one magudiswa e oťhe ane a si yelane na thero.

- U itela u kona u guda u vhala, vhagudi vha tea u gudiswa mibvumo ya luambo i tshi tou tevhkana nga ngona, khathihi na u i vanga na u i fhandekanya.
- U bva afho, vha tea u ita ndowendowe ya u vhala maipfi na zwiitori vha tshi shumisa ndivho yavho ya mibvumo (foniki) kha u bula maipfi.

Kha ri vhone uri ndi zwikili zwifhio na magudiswa afhio zwe zwa dodombedzwa kha ATP ya Gireidi ya 3 Themo ya 3:

MANWELEDZO A ATP YA U THIVHA TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO LOZWEAHO: GIREIDI YA 3 THEMO YA 3
U THETSHELESA NA U AMBA
<p>Mugudi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 U amba nga tshenzhelo ya ene muṅe, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei (nyusi) a sa dovhhololi. 2 U thetshelisa thevhkano ya ndaela na u fhindula nga ngona. 3 U thetshelisa a sa dzheneleli, a tshi thonifha ane a khou amba. 4 U shela mulenzhe kha therisano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso. 5 U anganya (dzinginya) thandululo dza thaidzo. 6 U anetshela tshiitori tshi sa kondi, ipfi lawe li na khalo dzi sa fani na volumu ya ipfi i sa fani. 7 U shumisa divhaipfi i no dzulela u aluwa musi a tshi amba. 8 U bvumba zwine zwa do bvelela tshiitorini. 9 U ita mukumedzo wa oraḷa, u anetshela nyusi / mafhungomaitei kana a amba nga tshenzhelo yawe hu na ndunzhendunzhe na thevhkano ya zwiwo. 10 U ita inthaviwu na vhatu hu na ndivho ye a sedza. 11 U kona u wana tshiitisi na mvelelo kha tshiitori. 12 U dubekanya zwiwo nga u tevhkana hu na thevhkano ya ndunzhendunzhe.

FONIKI
Tsivhudzo ya mudededzi / mugudisi:
<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha vhe na vhuṅanzi uri vha fhaṭa na u thukukanya maipfi: <ul style="list-style-type: none"> • Nga kubulelwe (u ṭalukanya mibvumo) • Nga kubulelwe na nga u vhona (foniki)
<p>Mugudi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 U ṭalukanya vhushaka vhukati ha maḷedere na mibvumo hu re kha mibvumo yoṭhe ye ya funziwa, hu tshi katelwa: mibvumo ya ḷedere lithihi, thembamvanganyi (<i>consonant blend</i>), pfalandoṭhe mbili na themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya maḷedere mavhili kana u fhira. 2 U fhaṭa na u fhandekanya maipfi a tshi shumisa mibvumo yoṭhe ye a funziwa, hu tshi katelwa: mibvumo ya ḷedere lithihi, thembamvanganyi (<i>consonant blend</i>), pfalandoṭhe mbili, themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya maḷedere mavhili kana u fhira. 3 U peḷeṭa maipfi nga ngona kha dikhithesheni na zwoṭhe zwo tou ṅwalwaho. 4 U peḷeṭa maipfi a tshi shumisa mubvumo wa ḷedere na dzina la ḷedere vuhvhili hazwo. 5 U shumisa maipfi ane a bulwa u fana na u peḷeṭiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho, sa tsumbo, ṭula (ha ṭhulo na ha zwiito zwi no amba tshiwo tshi sa takadzi.) 6 U ṭalukanya na u vhala: <ol style="list-style-type: none"> a Maipfi a re na mibvumomibvumelani ya pfalandoṭhe ntswa dzi no swika 5, sa tsumbo ‘ai’ sa kha aini, makai, ‘ol’sa kha golo, ‘ou’ sa kha khou

MUŊWALO

Mugudi

- 1 U shumisa muŋwalo wa u ganŋdisa kha zwoŋthe zwine a ŋwala.
- 2 U ŋwalulula (kopa) zwibveledzwa zwo tou ŋwalwaho nga muŋwalo wa u pomba nga ngona na hone e na vhudele.
- 3 U engedza luvhilo musi a tshi ŋwala.

U VHALA NA VHAGUDI

Notsi dza mudededzi / mugudisi:

- *Kha vha vheye vhagudi kha zwigwada zwa vhukoni ha u vhalu hu no lingana.*
- *Kha vha nange maŋwalwa/bugu dza [eve]e yo teaho tshigwada tshiŋwe na tshiŋwe.*
- *Kha vha thetshesele musi muŋwe na muŋwe a re kha tshigwada a tshi vhalu e eŋthe vha mu thuse musi a tshi khou vhalu.*

Mugudi:

- 1 U shumisa maipfimaḡowelwa, foniki, na zwikili zwa u dikhouda tshivhumbeo na zwi re ngomu.
- 2 U shumisa zwikili zwa tsenguluso ya zwi re ngomu na tshivhumbeo kha u pfesesa.
- 3 U vhalu a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo.
- 4 U thoma u vhea iŋo kha kuvhalele kwae (u dikhouda) na kupfesesele kwawe musi tshi khou vhalu.
- 5 U shumisa ngona dzo fhambanaho dza u ḡikhakhulula musi a tshi vhalu.
- 6 U vhalu tshaka dza maŋwalwa dzo fhambanaho sa zwikiriputi zwa matambwa.

U VHALA E EŋTHE (NGA EŋTHE)

Mugudi:

- 1 U vhalela nŋha phathinara yawe (muŋwe ngae.)
- 2 U vhalu nga eŋthe: bugu ŋhukhu dza khumbulelwa na zwirendo.
- 3 U vhalu zwe ene muŋe a ŋwala na zwa vhaŋwe.
- 4 U wana mafhungomatsivhudzi kha bugu dzi si dza khumbulelwa nga ene muŋe kana e na muŋwe ngae.

U VHALA NA VHAGUDI

Mugudi:

- 1 U vhalu bugu na kiḡasi yoŋthe khathihi na mudededzi / mugudisi na U a thetshesele na u tevhela musi mudededzi / mugudisi a tshi vhalu bugu.
- 2 U ŋahisa mihumbulo nga zwe zwa vhaliwa / u bula uri tshiŋtori tsho takalelwa naa a tikedza phindulo.
- 3 U kona u topola pfanywa na khandza dzi si gathi.
- 4 U kona u ḡalukanya mafhungomatsivhudzi a no bva kha thebuḡu dzi sa konḡi, u fana na khaḡenda.
- 5 U sengulusa mafhungomatsivhudzi a no bva kha khungedzelo, zwifanyiso na girafu.
- 6 U topola muhumbulo muhulwane, vhaanewa / vhabvumbedzwa na puloto kha tshiŋtori.
- 7 U shumisa ḡhalusamaipfi kha u wana maipfi a ḡivhaipfi ntswa.
- 8 U vhalu zwirendo zwo fhambanaho zwi re na ḡohoho ye ya ḡewa.

U NŴALA
<p>Notsi dza mudededzi / mugudisi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kha vha shumise nyito dza u nŵala ha tshigwada kha u sumbedza maitete a u nŵala (u pulana, mvetomveto na u anḡadza). • Kha vha ḡee vhana fureme ya u nŵala i no ḡo vha thusa u nŵala zwiḡori zwavho.
<p>Mugudi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 U shela mulenzhe kha thesirano ya u nanga ḡoho ya u nŵala ngayo. 2 U peḡeḡa nga ngona maipfi o ḡowealeho a lingedza u peḡeḡa maipfi e a si a ḡowele a tshi shumisa ḡḡivho yawe ya foniki. 3 U ḡifhaḡela tshisiku tshawe tsha maipfi na ḡhalusamaipfi yawe. 4 U vhalela phathinara yawe zwe a nŵala. 5 U vhalela kiḡasi zwe ene a nŵala. 6 U ita mishumo ya u nŵala, hu tshi katelwa u pulana, mvetomveto na u anḡadza: <ol style="list-style-type: none"> a Phara ya 1 ya mafhungo a no swika fumi, nga tshenzhelo ya ene muḡe kana zwiwo zwi no nga mafhungomaitei (nyusi) a ḡuvha na ḡuvha. b Tshiḡori tsha ene muḡe tsha mafhungo a no swika fumi. c U nŵala na u sumbedzela tshiḡori a tshi itela u vha na mukovhe kha bugu ya ḡaiburai ya kiḡasi. d U nŵala zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa vhuḡe u fana na: tshiḡwalwa tsha dayari, luḡwalo na ḡhalutshedzo. e U nweledza na u rekhoda mafhungomatsivhudzi a tshi shumisa mepe ya muhumbulo, thebuḡu, ḡḡivhadzo, nyolo kana tshati. f U shumisa ḡivhaipfi na mafhungo zwa tshaka dzo fhambanaho musi a tshi nŵala. 7 U topola na u shumisa luambo nga ngona, hu tshi katelwa: <ol style="list-style-type: none"> a Ndongazwiga: zwitopo, khoma, tshigambudziso, tshigagarukela, maḡeḡeredanzi, zwiḡevhe. b Masala. c Madzina. d Maiti. e Maḡaluli. f Maiiti. g Maḡadzisi. h Thangeladzina. i Maḡanganyi 'ḡauri' na 'fhedzi.' j Tshifhinga tsha zwino tsha lutavhi lwa 'kha ḡi.' k Tshifhinga tsho fhiraho tsha lutavhi lwa 'kha ḡi.' l Tshifhinga tshi ḡaho / ḡikhathi ḡa ḡo.

U thoma Rothini ya U guda Luambo (U vhalo na U nŵala)

- Inwe ya ḡḡila dza khwiḡesa dza u vha na vhuḡanzi ha u shumisa zwavhuḡi tshifhinga tsho avhelwaho lune vha funza zwikili zwoḡhe zwi re kha ATP, ndi u thoma rothini ya u guda luambo.
- Afho fhasi hu na rothini ya vhege nga vhege ye ya anganywa (dzinginywa), ine vha nga i shumisa kha saikiḡi ya vhege mbili.
 - Rothini iyi i shumisa TSHIFHINGA TSHI RE FHASISA kha Luambo lwa Hayani (awara dza 7.)
 - Heyi rothini yo itiwa uri i shumisee kha gireidi dzoḡhe.

Rothini yo Anganywaho ya Vhege ya Luambo Lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo

DUVHA	TSHITENWA/TSHIPIDA	NYITO	TSHIFHINGA: GUṬE	TSHIFHINGA: L&S	TSHIFHINGA: R&P	TSHIFHINGA: HW	TSHIFHINGA: W
Musumbuluwo	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa.	Minete ya 15	Minete ya 15			
	MUNWALO	U linga hu si ha fomaḷa.	Minete ya 15			Minete ya 15	
	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	U NŴALA	U nŵala na vhagudi na u nŵala nga maga.	Minete ya 30				Minete ya 30
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni / U vhala nga tshigwada ha u tou sumbiwa nḡila.	Minete ya 30		Minete ya 30		
Ḳavhuvhili	U VHALA NA FONIKI	Kha vha funze mibvumi miswa na maipfi maswa.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	MUNWALO	Kha vha funze ḷeḷere ḷiswa na maipfi maswa.	Minete ya 15			Minete ya 15	
	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa.	Minete ya 15	Minete ya 15			
Ḳavhuraru	U VHALA NA FONIKI	Kha vha funze mibvumo miswa na maipfi maswa.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	MUNWALO	Kha vha funze ḷeḷere ḷiswa na maipfi maswa.	Minete ya 15			Minete ya 15	
	U NŴALA	U nŵala na vhagudi na u nŵala nga maga.	Minete ya 30				Minete ya 30
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
	U VHALA NA FONIKI	Nḡowḡowe ya foniki/mibvumo.	Minete ya 15		Minete ya 15		
Ḳavhuḡa	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa.	Minete ya 15	Minete ya 15			
	U VHALA NA FONIKI	Nḡowḡowe ya foniki.	Minete ya 15		Minete ya 15		
Ḳavhuḡanu	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa.	Minete ya 15	Minete ya 15			
	U VHALA NA FONIKI	Nḡowḡowe ya foniki.	Minete ya 15		Minete ya 15		
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni.	Minete ya 30		Minete ya 30		
			Awara dza 7	Minete ya 45	Awara dza 4 Minete ya 30	Minete ya 45	Awara ya 1

Vha a kona u zwi vhona uri tshifhingana tsha avhelwa tshiteḡwa tshiḡwe na tshiḡwe tsho tea?

Nyito dzo Anganywaho dza Luambo Lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo (dzi no fusha t̄hoḁea dza ATP)

- Ngauri hu tea u aluswa zwikili zwinzhi zwinzhi zwi no fana, u nga vha muhumbulo wavhuḁi u ita nyito dzi no fana kana u yelana vhege in̄we na in̄we.
 - Hezwi zwi ita uri vha vhe na vhuḁanzi uri vha gudisa zwikili zwoḁthe zwi no t̄oḁiwa nga ATP.
 - Zwi dovha hafhu zwa ita uri u funza na u guda zwi shume zwavhuḁi, ngauri arali vhone na vhagudi vha vhuya vha t̄alukanya nyito idzi, a vha tshinyi tshifhinga vha tshi khou t̄alutshedza.
- Puḁane i re afho fhasi i vha anganyela nyito dzo vhekanywaho nga sisiteme dzine vha nga dzi ita vhege in̄we na in̄we u itela u fusha t̄hoḁea dza ATP.
- Hune ha tea u funziwa zwikili zwo tiwaho kana magudiswa o tiwaho (u ya nga ATP) nyito dza u funza izwi zwithu na dzone dzi tea u katelwa henefha.
- Mulaedza: Vhadededzi/Vhagudisi vha tea u shumisa nyito dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE he zwa tea.

DUVHA	TSHITEḂWA	NYITO	NYITO DZO ANGANYWAHO (DZINGINYWAHO)
Musumbuluwo	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḁa.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha ḁivhadze thero. • Kha vha funze maipfi a 3 a ḁivhaipfi ya thero. • Kha vha funze luimbo kana tshidade.
	MUḂWALO	U linga hu si ha fomaḁa.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha ite u linga hu si ha fomaḁa u itela u vhona arali vhagudi vha tshi kha ḁi elelwa mibvumo na maipfi e a funziwa kale. • Kha vha ite na u t̄ola muḂwalo – kuvhumbelwe kwa maḁedere, madanzi, zwikhala (mavhaka.)
	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi THANGELAUVHALA.	<ul style="list-style-type: none"> • Thangelauvhala. • Kha vha sumbedze vhagudi zwifanyiso zwi no bva kha tshiḁori. • Kha vha ri vha ambe nga zwi no khou bvelela. • Kha vha ri vha bvumbe (u humbulela.) • Kha vha ri vha t̄aluse fhethuvhupo.
	U ḂWALA (Vhege ya 1 ya saikili)	U Ḃwala na vhagudi na u Ḃwala nga maga: U PULANA.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha vhudze vhagudi vha Ḃwale t̄hoho. • Kha vha vhudze vhagudi mushumo wa u Ḃwala we vhone vha vha nangela, tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a Phara dza 1-2 dza mafhungo a 8–10. b Tshiḁori tsha mafhungo a 10. c Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa vhuḁe u fana na: tshiḂwalwa tsha dayari na luḂwalo. d Manweledzo a mafhungomatsivhudzi a tshi shumisa mepe ya muhumbulo, thebuḁu, nḁivhadzo, nyolo kana tshati. • Kha vha sumbedze vhagudi uri vha PULANELA hani u Ḃwala • Kha vha ri vha vha fhe mihumbulo ya puḁane iyi (u Ḃwala ha tshigwada.) • Kha vha vhudze vhagudi uri vha Ḃwale puḁane dza vhone vhaḁe (a hu kopeliwi zwa muḂwe.)

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO ANGANYWAHO (DZINGINYWAHO)
Musumbuluwo	U ŊWALA (Vhege ya 2 ya saikiġi)	U Ŋwala na vhagudi na u Ŋwala nga maga: U DZUDZANYA/ EDITHA.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha Ŋwale mvetomveto yavho kha bodo. • Kha vha Ŋwale mutevhe wa u dzudzanya/edita kha bodo. • Kha vha funze vhagudi kushumisele kwa zwiŋalusi zwa luambo zwi tevhelaho vha kone u zwi dzhenisa kha zwi no khou editiwa. • Divhaipfi yo fhambanaho. • Tshaka dza mafhungo dzo fhambanaho. • Zwiga zwo teaho zwa ndongazwiga. • Masala. • Madzina. • Maiti. • Maŋaluli. • Maiiti. • Maŋadzisi. • Thangeladzina. • Maŋanganyi 'ngauri' na 'fhedzi.' • Tshifhinga tsha zwino tsha lutavhi lwa 'kha ġi.' • Tshifhinga tsho fhiraho tsha lutavhi lwa 'kha ġi.' • Tshifhinga tshi ġaho/Likhathi ġa ġo. • Kha vha sumbedze vhagudi uri vha EDITHA hani zwe vha Ŋwala vha tshi shumisa mutevhemuŋoli (u Ŋwala ha tshigwada.) • Kha vha vhudze vhagudi uri vha edithe zwe vhone vhaŋe vha Ŋwala kana zwa phathinara yavho.
	U VHALA NA FONIKI	U vhalala nga zwigwada u ya nga vhukoni 2 ZWIGWADA X MINETE YA 15 KHA TSHIŊWE NA TSHIŊWE.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha dzudze kiġasi yoŋhe i ite nyito ya foniki kana nyito ya u vhalala (u vhalala ha vhavhili kana u vhalala ha mugudi e eŋhe.) • Kha vha vhale zwi no bva kha bugu dza u vhalala kana kha Bugu ya Mishumo ya DBE. • Kha vha vhidze tshigwada tshiŋuku tshi shume navho (tshigwada tsha vhukoni vhu no lingana.) • Kha vha vusuludze foniki na maipfimaŋowelwa vhe na tshigwada. • Kha vha ŋee tshigwada maŋwalwa (tshibveledzwa) a re kha ġeveġe yavho. • Kha vha thetshesele mugudi muŋwe na muŋwe a tshi vhalala e eŋhe

DUVHA	TSHITEŅWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Ľavhuvhili	U VHALA NA FONIKI	Kha vha funze mibvumo miswa na maipfi maswa.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha shumise phurogireme ya foniki ya luambo lwavho, zwithu zwi tshi tou tevhekana (nga sisiṭeme) • Kha vha gudise vhagudi u vhala mubvumo muswa. • Kha vha vha gudise u vhala maipfi ane a shumisa uyu mubvumo muswa na mibvumo ye ya funziwa kale (maipfi a no vhalea – u dikhoudea.) • Kha vha vha sumbedze uri maipfi a a ṭhukhulwa na u fhaṭiwa hani. • Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE.
	MUŅWALO	Kha vha funze ḽeḽere ḽiswa na maipfi maswa.	<ul style="list-style-type: none"> • Ndi muhumbulo wavhuḽi wa u ananya (metshisa) muṅwalo na foniki. • Kha vha gudise vhagudi kuṅwalele kwa ḽeḽere kana mubvumo ye vha guda (Gireidi ya 2 na 3 – muṅwalo wa u pomba.) • Kha vha gudise vhagudi kuṅwalele kwa maipfi na mafhungo ane a shumisa mubvumo uyo. • Kha vha khakhulule kufarele kwa penisela kwa vhagudi, kudzulele, kuvhumbelwe kwa ḽeḽere, u sia zwikhala/mavhaka na saizi. • Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE.

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Ľavhuvhili	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi U VHALA HA U RANGA.	<ul style="list-style-type: none"> • U vhala ha U ranga. • Kha vha vhalele vhagudi tshiṭori vha tshi elela na u sumbedza u nyanyuwa. • Vha ite vha tshi ima uri vha ṭalutshedze arali zwi tshi ṭoḁea. • Kha vha sumbe na u ṭulutshedza zwiṭalusi zwa luambo, hu tshi kalelwa na: <ul style="list-style-type: none"> a Ndongazwiga. b Zwiga zwa teaho zwa ndongazwiga. c Masala. d Madzina. e Maiti. f Maṭaluli. g Maiiti. h Maḁadzisi. i Thangeladzina. j Maṭanganyi ‘ngauri’ na ‘fhedzi.’ k Tshifhinga tsha zwino tsha lutavhi lwa ‘kha ḁi.’ l Tshifhinga tsho fhiraho tsha lutavhi lwa ‘kha ḁi.’ m Tshifhinga tshi ḁaho/Likhathi ḁa ḁo. • Vho no fhedza u vhala, kha vha vhudzise mbudziso dzi no nga hedzi: <ul style="list-style-type: none"> a U topola muhumbulo muhulwane, vhabvumbedzwa vhahulwane na puloto. b Mihumbulo (no takadzwa nga / ni na muhumbulo ufhio nga / nz.) na u tikedza muhumbulo, zwi amba uri: Ngani? c U topola zwiitisi na mvelelo.
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni 2 ZWIGWADA X MINETE YA 15 KHA TSHIŊWE NA TSHIŊWE.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha dzudze kiḁasi yoṭhe i ite nyito ya foniki kana nyito ya u vhala (u vhala ha vhavhili kana u vhala ha mugudi e eṭhe.) • Kha vha vhale zwi no bva kha bugu dza u vhala kana kha Bugu ya Mishumo ya DBE. • Kha vha vhidze tshigwada tshiṭuku tshi shume navho (tshigwada tsha vhukoni vhu no lingana) • Kha vha vusuludze foniki na maipfimaḁowelwa vhe na tshigwada. • Kha vha ṅee tshigwada maṅwalwa (tshibveledzwa) a re kha ḁeveḁe yavho. • Kha vha thetshesele mugudi muṅwe na muṅwe a tshi vhala e eṭhe.

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lavhuraru	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha funze maipfi a 3 a ḡivhaipfi ya thero. • Kha vha imbe luimbo kana vha ite tshidade. • Kha vha ite inwe nyito ya oraḷa, sa tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a Vhutsila ha U anetshele Tshiṭori – Kha vha ri vhana vhoṭhe vha ḡisikele zwiṭori zwa thero dzavho vha anetshele phathinara dzavho. b U ḡa na thandululo dza thaidzo i re kha tshibveledzwa.
	U VHALA NA FONIKI	Kha vha funze mibvumo miswa na maipfi maswa	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha shumise phurogireme ya foniki ya luambo lwavho, zwithu zwi tshi tou tevhekana (nga sisiṭeme) • Kha vha gudise vhagudi u vhala mubvumo muswa • Kha vha vha gudise u vhala maipfi ane a shumisa uyu mubvumo muswa na mibvumo ye ya funziwa kale (maipfi a no vhalea – u dikhoudea) • Kha vha vha sumbedze uri maipfi a a ṭhukhulwana u fhaṭiwa hani • Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE
	MUŊWALO	Kha vha funze ḷeḡere ḷiswa na maipfi maswa	<ul style="list-style-type: none"> • Ndi muhumbulo wavhuḡi wa u ananya (metshisa) muŋwalo na foniki • Kha vha gudise vhagudi kuŋwalele kwa ḷeḡere kana mubvumo ye vha guda (Gireidi ya 2 na 3 – muŋwalo wa u pomba) • Kha vha gudise vhagudi kuŋwalele kwa maipfi na mafhungo ane a shumisa mubvumo uyo • Kha vha khakhulule kufarele kwa penisela kwa vhagudi, kudzulele, kuvhumbelwe kwa ḷeḡere, u sia zwikhala/mavhaka na saizi • Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE
	U ŊWALA (Vhege ya 1 ya saikiḷi)	U ŋwala na vhagudi na u ŋwala nga maga MVETOMVETO	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ŋwala • Kha vha ŋwale puḷane yavho kha bodo • Kha vha ŋwale fureme ya u ŋwala kha bodo • Kha vha sumbedze vhagudi kuitele kwa MVETOMVETO dza zwine vha khou ŋwala (u ŋwala ha tshigwada) • Kha vha vudze vhagudi uri vha shumise puḷane na muhanga (fureme) kha u ŋwala mveto dzavho vhone vhaṅe

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lavhuraru	U ŊWALA (Vhege ya 2 ya saikiŋi)	U ŋwala na vhagudi na u ŋwala nga maga U ANጁADZA NA U ŊEKEDZA/KUMEDZA	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha humbudze vhagudi nga ha mushumo wa u ŋwala Kha vha ŋwale mvetomveto yavho i re na nzudzanyo (zwo edithiwaho) kha bodo ya tshoko Kha vha lavhelese hafhu mvetomveto Kha vha sumbedze vhagudi kuitele kwa u ANጁADZA zwe vha ŋwala nga u ŋwalulula hu na vhudele hu si na vhukhaxhi, na nga dzhenisa nyolo/zwifanyiso Kha vha vhudze vhagudi vha anጁadze zwe vha ŋwala vhone vhaጁe Kha vha vhudze vhagudi vha ጁalutshedze phathinara dzavho zwe vha ŋwala – u vhalelana
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni 2 ZWIGWADA X MINETE YA 15 KHA TSHIŊWE NA TSHIŊWE	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha dzudze kiጁasi yoጁhe i ite nyito ya foniki kana nyito ya u vhala (u vhala ha vhavhili kana u vhala ha mugudi e eጁhe) Kha vha vhale zwi no bva kha bugu dza u vhala kana kha Bugu ya Mishumo ya DBE Kha vha vhidze tshigwada tshiጁuku tshi shume navho (tshigwada tsha vhukoni vhu no lingana) Kha vha vusuludze foniki na maipfimaጁowelwa vhe na tshigwada Kha vha ጁee tshigwada maጁwalwa (tshibveledzwa) a re kha ጁeveጁe yavho Kha vha thetshelese mugudi muጁwe na muጁwe a tshi vhala e eጁhe

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lavhuጁa	U VHALA NA FONIKI	Nጁowenጁowe ya foniki.	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha vusuludze mibvumo mivhili ye ya funziwa nga Lavhuvhili na Lavhuraru. Kha vha ite nyito ya foniki na kiጁasi, sa tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a Kha vha vanganye/ጁanganye mibvumo i vhumbe maipfi. b Kha vha ጁhukhule maipfi a bve mibvumo. c Kha vha paጁule maipfi a bve madungo. d Kha vha ጁhukhule maipfi a bve mibvumomirangeli na mibvumomitevheli. e Kha vhee maipfi e kha miጁa ya maipfi i no fana. f Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE.

DUVHA	TSHITEŃWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lāvhuṅa	U VHALA NA FONIKI	U vhala na vhagudi U VHALA HA VHUVHILI	<ul style="list-style-type: none"> • U vhala ha Vhuvhili • Kha vha vhalele vhagudi tshiṭori vha tshi elela na u sumbedza u nyanyuwa • Vho no fhedza u vhala, kha vha vhudzise mbudziso dzi no katela: <ul style="list-style-type: none"> a Thevhekano (ho bvelela mini u thoma, ha tevhela, tsha u fhedza.) b Mihumbulo (no takadzwa nga / ni na muhumbulo ufho nga / nz.) na u tikedza muhumbulo. • Kha vha ri vhagudi vha sike mbudziso dzavho vhone vhaṅe dzi no kwama tshibveledzwa/ maṅwalwa, vha dzi vhudzise phathinara dzavho.
	U VHALA NA FONIKI	U vhala nga zwigwada u ya nga vhukoni 2 ZWIGWADA X MINETE YA 15 KHA TSHIŃWE NA TSHIŃWE.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha dzudze kiṷasi yoṭhe i ite nyito ya foniki kana nyito ya u vhala (u vhala ha vhavhili kana u vhala ha mugudi e eṭhe.) • Kha vha vhale zwi no bva kha bugu dza u vhala kana kha Bugu ya Mishumo ya DBE. • Kha vha vhidze tshigwada tshiṭuku tshi shume navho (tshigwada tsha vhukoni vhu no lingana.) • Kha vha vusuludze foniki na maipfimaḍowelwa vhe na tshigwada • Kha vha ṅee tshigwada maṅwalwa (tshibveledzwa) a re kha ḷeveḷe yavho. • Kha vha thetshelese mugudi muṅwe na muṅwe a tshi vhala e eṭhe.

DUVHA	TSHITEŃWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lāvhuṭanu	U THETSHELESA NA U AMBA	Nyito dza oraḷa.	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha funze maipfi a 3 a ḍivhaipfi ya thero • Kha vha imbe luimbo kana vha ite tshidade • Kha vha ite iṅwe nyito ya oraḷa, sa tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a Kha vha vhee vhagudi kha zwigwada vha ambe nga ha tshibveledzwa, vha tshi shumisa fureme (Ndo takalela... / A tho ngo takalela... / Ndi vhona u nga tshibveledzwa itshi tsho ṅwalelwa u ...) b Vhutsila ha U anetshelela Tshiṭori – Kha vha ri vhagudi vha shume nga zwigwada vha ite tshiṭori tsha thero tsha tshigwada tshoṭhe.

DUVHA	TSHITEŊWA	NYITO	NYITO DZO DZINGINYWAHO
Lavhuṭanu	U VHALA NA FONIKI	Nḡowenḡowe ya foniki..	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha vusuludze mibvumo mivhili ye ya funziwa nga Lavhuvhili, na miṅwe mibvumo ye ya funziwa kha themo ino. Kha vha ite nyito ya foniki na kiḷasi, sa tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a Kha vha vanganye/ṭanganye mibvumo i vhumbe maipfi. b Kha vha ṭhukhule maipfi a bve mibvumo c Kha fhaṭe maipfi vha tshi shumisa mibvumo – Ṭhalamaipfi. d Kha ṅwale mafhungo a vhone vhaṅe vha tshi shumisa maipfi a foniki. e Kha vha ite nyito dzo teaho dzi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE.
	U VHALA NA FONIKI	U vhalana na vhagudi THEVHELAVHALA.	<ul style="list-style-type: none"> Thevhelavhala. Kha vha ite nyito ya u sedza tshiṭori kha ḷeveḷe ya vhudzivha, tsumbo: <ul style="list-style-type: none"> a U toolola tshiṭori na phathinara – muṅwe na muṅwe kha phathinara idzi u anetshela tshipiḡa tsha tshiṭori nga thevhekano yone. b U nweledza – mugudi muṅwe na muṅwe u vhudza phathinara yawe uri tshiṭori tshi amba nga ha mini nga mafhungo a 2-3. c U ḡiita u nga u khou inthaviyuwa mubvumbedzwa wa tshiṭori lwa kholekhole. d U ita mukumedzo wa tshiṭori (u ṅekedza ha oraḷa.) e U dzhenisa maipfi na ṭhalutshedzo kha ṭhalusamaipfi.
	U VHALA NA FONIKI	U vhalana nga zwigwada u ya nga vhukoni 2 ZWIGWADA X MINETE YA 15 KHA TSHIṅWE NA TSHIṅWE	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha dzudze kiḷasi yoṭhe fhasi i ite nyito ya foniki kana nyito ya u vhalana (u vhalana ha vavhili kana u vhalana ha mugudi e eṭhe.) Kha vha vhaḷe zwi no bva kha bugu dza u vhalana kana kha Bugu ya Mishumo ya DBE. Kha vha vhidze tshigwada tshiṭuku tshi shume navho (tshigwada tsha vhukoni vhu no lingana.) Kha vha vusuludze foniki na maipfimaḡowelwa vhe na tshigwada. Kha vha ṅee tshigwada maṅwalwa (tshibvedzwa) a re kha ḷeveḷe yavho. Kha vha thetshesele mugudi muṅwe na muṅwe a tshi vhalana e eṭhe.

Vho zwi vhona uri rothini dzo shumisiwa kha tshiteṅwa tshiṅwe na tshiṅwe? Kha vha sedze vha vhone arali ho dzhenisiwa rothini dzoṅhe:

NYITO DZA ORAḶA

Musumbuluwo: Kha vha ḡivhadze thero, vha funze ḡivhaipfi, vha funze luimbo kana tshidade

Ḷavhuraru: Kha vha funze ḡivhaipfi, vha imbe luimbo kana vha ite tshidade, vha ite nyito iṅwe-vho.

Ḷavhuṅanu: Kha vha funze ḡivhaipfi, vha imbe luimbo kana vha ite tshidade, vha ite nyito iṅwe-vho.

FONIKI NA MUṅWALO

Musumbuluwo: Kha vha ite u linga hu si ha fomaḶa vha tshi ṅola ṅḡivho ya foniki na muṅwalo

Ḷavhuvhili: Kha vha funze mibvumo miswa na maipfi maswa; kha vha funze kuṅwalele kwa maḶedere na maipfi.

Ḷavhuraru: Kha vha funze mibvumo miswa na maipfi maswa; kha vha funze kuṅwalele kwa maḶedere na maipfi.

Ḷavhuṅa: Kha vha ite nyito ya ṅdowenḡowe ya u shumisa mibvumo ya foniki miswa yo funziwaho.

Ḷavhuṅanu: Kha vha ite nyito ya ṅdowenḡowe ya u shumisa mibvumo ya foniki miswa yo funziwaho.

U VHALA NA VHAGUDI

Musumbuluwo: Thangelauvhala

Ḷavhuvhili: U vhala ha U ranga.

Ḷavhuṅa: U vhala ha Vhuvhili.

Ḷavhuṅanu: Thevhelauvhala.

U ṅWALA

Vhege ya 1 Musumbuluwo: U pulana.

Vhege ya 1 Ḷavhuraru: Mvetomveto.

Vhege ya 2 Musumbuluwo: U dzudzanya.

Vhege ya 2 Ḷavhuraru: U anḡadza na U ṅekedza.

Izwi zwi a pfaḡza naa? Vha nga ita tshanduko ifhio?

Foniki na U vhala Ha Tshigwada Hu na U sumbiwa Nḡila

Sa mudededzi / mugudisi wa vhuimo ha muteo, vhuḡifhinduleli havho vhuhulwane ndi u vha na vhuṭanzi uri vhagudi vhoṭhe vha a kona u vhala!

Dziṅwe dza tsumbandila dzi sa konḡi dzine vha nga tevhela dza u funza foniki ndi hedzi:

1 Kha vha vhe na vhuṭanzi uri vha na phurogireme ya foniki yo fhelelaho, ine ya katela mibvumo yoṭhe ya luambo lwavho.

- Phorigireme ya Foniki ya NECT ya HL ya Tshivenḡa yo dzheniswa afho fhasi – kha vha pfe vho vhofholowa vha i shumise, kana vha shumise phurogireme iṅwe na iṅwe ye ya tiwa nga vundu (phurovintsi), tshitiṛiki kana tshikolo.

2 Kha vha shumise phurogireme yavho ya foniki hu na u tevhkana ha zwithu (nga sisiṭeme). Kha mubvumo muṅwe na muṅwe:

- Kha vha vhe na vhuṭanzi uri vhagudi vha a kona u pfa mubvumo uyu, nahone vha a kona u u topola kha ipfi.
- Kha vha funze vhagudi vhuska vhukati ha ḡedere na mubvumo – uri mubvumo u vhone nga nḡila ḡe.
- Kha vha ite ṅḡowḡḡowe ya u vanganya mubvumo na miṅwe mibvumo vha tshi vhumba maipfi.
- Kha vha vhale maṅwalwa/zwibveledzwa zwi re na maipfi a no shumisa mubvumo uyu.
- Tshifhinga tshoṭhe, kha vha vusuludze mibvumo yoṭhe ye ya funziwa.

Dziṅwe dza tsumbandila dzi sa konḡi dzine vha nga tevhela dza u funza u vhala ndi hedzi:

- 1 Kha vha vhekanye vhagudi kha zwigwada zwa u vhala zwa vhukoni hu no lingana.
- 2 Kha vha vhidze tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi vha vhalele luthihi nga vhege.
- 3 Kha thetshesele vhavhali vha no khou kundelwa luvhili kana luraru nga vhege.
- 4 Kha vha shumise maṅwalwa o teaho ḡeveḡe – kha zwiṅwe zwigwada, vha nga tea u vha thusa nga vusuludza mibvumo na u fhaṭa maipfi.
- 5 Musi vha tshi khou shuma na tshigwada, kha vha thetshesele musi mugudi muṅwe na muṅwe a tshi vhala o ima nga eṭhe.
- 6 Kha vha gudise vhagudi uri vha dzulele u bula maipfi ane vha si a ḡivhe – musi mugudi a tshi swika kha ipfi ḡine a si kone u ḡi vhala, kha vha mu thuse u ḡi bula. Vha songo ḡi pfuka kana vha vhidza muṅwe ṅwana uri a ḡi vhale.
- 7 Nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi hu na u sumbiwa nḡila, kha vha vha vhee vhagudi nga phere uri vha ite nyito dza u vhala vhe nga tshavho, ngeno vhone vha tshi khou shuma na tshigwada tshitiṭuku.

Phurogireme ya Foniki: Tshivenda Luambo lwa Hayani

- Zwi na ndeme uri vha funze vhagudi mibvumo yoṭhe ya luambo lwavho.
- Mibvumo ye ya funziwa kha phurogireme ya Foniki ya NECT yo dubekanyiwa kha mutevhe u re ngei fhasi – kha vha i shumise sa tsumbandila, vho vhofoholowa.
- Nga nṭhani ha dwadze, vhunzhi ha vhana vho balelwa u funzwa foniki dzi re na ndeme.
- Kha vha wane uri ndi mibvumo ifhio ine vhagudi vha i ḍivha na ine vha sia i ḍivhe, vha shumise phurogireme iyi nga sisiṭeme, u itela u thivha tshifhinga tsha u guda tshe tsha lozwea.

Kha vha vhe na nzhele:

- Mibvumo i re kha **tshibuḷoko tshiseṭha** yo bulwa kha ATP ya Gireidi ya 3 Themo ya 3.
- Vha lingedze u vha na vhuṭanzi uri vhagudi vhavho vha a ḍivha mibvumo iyi.

FONIKI DZA TSHIVENDA FONIKI				U ṬOLA
MUBVUMO WA FONIKI	MAIPFI A NO DIKHOUDEA / VHALEA			
a				
b	b-a-b-a = baba	b-aa = baa		
e	e-b-a = eba			
m	m-a-b-a = maba	m-e-m-e = meme	m-e-m-a = mema	
o	o-m-o = omo	o-m-a = oma	o-m-b-a = omba	
f	f-e-m-a = fema	f-o-m-o = fomo	f-a-m-a = fama	
u	u-b-a = uba			
l	l-a-l-a = lala	l-u-m-a = luma	l-e-m-a = lema	
i	i-m-a = ima	i-m-e-l-a = imela	i-l-a = ila	
g	g-a-g-a = gaga	g-u-m-a = guma	g-u-l-u = gulu	
h	h-u-m-a = huma	h-u-m-i = humi	h-o-l-a = hola	
d	d-a-d-a = dada	d-a-m-u = damu	d-e-m-e = deme	
ḍ	ḍ-u-l-a = ḍula	e-ḍ-e-l-a = eḍela	ḍ-a-b-a = ḍaba	
k	k-a-l-a = kala	k-u-m-a = kuma	k-e-l-a = kela	
p	p-a-l-a = pala	p-i-m-a = pima	p-a-t-a = pata	
n	n-a-k-a = naka	n-a-n-g-a = nanga	n-i-p-i = nipi	
ṅ	ṅ-a-m-a = ṅama	ṅ-u-l-a = ṅula	ṅ-o-k-a = ṅoka	
ṇ	ṇ-a-l-a = ṇala	g-o-ṇ-o-ṇ-o = goṇoṇo	ṇ-e-n-a = ṇena	
s	s-a-s-e = sase	s-e-m-a = sema	s-i-m-a = sima	
t	t-a-t-a = tata	t-e-t-a = teta	t-o-t-a = tota	
w	w-a-w-e = wawe	w-i-n-a = wina	w-e-l-a = wela	
x	x-a-x-a-r-a = xaxara	x-o-x-o = xoxo	x-u-x-u-x-u = xuxuxu	
v	v-a-l-a = vala	v-u-l-a = vula	v-e-t-a = veta	

FONIKI DZA TSHIVENḂA FONIKI				U ṲOLA
MUBVUMO WA FONIKI	MAIPFI A NO DIKHOUDEA / VHALEA			
y	y-o-y-o = yo-yo	y-e-l-a-n-a = yelana		
z	z-i-p-i = zipi	z-i-g-i-z-a-k-a = zigizaka	z-o-z-o = zozo	
r	r-e-m-a = rema	r-u-m-a = ruma	r-i-d-i-l-i = ridili	
zw	zw-e-l-a = zwela	zw-i-m-b-a = zwimba	zw-ie-n-d-a = zwienda	
bv	bv-u-m-a = bvuma	bv-i-s-a = bvisa	bv-a-n-i = bvani	
nd	nd-i-m-a = ndima	nd-e-m-e = ndeme		
Ḃ	Ḃ-a-l-a = Ḃala	Ḃ-e-vh-e = Ḃevhe	Ḃ-i-l-a = Ḃila	
nt	nt-o-t-a = ntota	nt-e-n-d-a = ntenda	nt-a-m-a = ntama	
nw	m-i-nw-e = minwe	nw-i-s-a = nwisa	k-o-nw-a = konwa	
ng	ng-o-m-u = ngomu	t-a-ng-a = tanga	t-e-ng-a = tenga	
nk	nk-e-l-a = nkela	nk-u-l-a = nkula	nk-o-n-a = nkona	
vh	vh-a-l-a = vhala	vh-ea = vhea	vh-o-n-a = vhona	
dz	dz-u-l-a = dzula	dz-a-m-a = dzama	dz-i-m-a = dzima	
dw	g-o-dw-a = godwa	g-i-g-i-dw-a = gigidwa		
Ḃw	g-o-Ḃw-a = goḂwa	vh-a-Ḃw-a = vhaḂwa	k-o-Ḃw-a = koḂwa	
hw	hw-a-l-a = hwala	hw-i-vh-a = hwivha		
gw	gw-e-l-a = gwela	gw-a-l-a = gwala		
lw	lw-e-l-a = lwela	m-a-lw-a = malwa		
Ḃw	a-Ḃw-a = aḂwa			
pw	pw-a-Ṳ-u-l-a pwaṲula	m-a-pw-a-pw-a-l-a-l-a = mapwapwalala		
mw	mw-e-mw-e-l-a = mwemwela			
sw	sw-a-y-a = swaya	sw-i-m-a = swima	sw-e-l-a = swela	
Ḃw	Ḃw-a-t-a = Ḃwata	Ḃw-e-n-d-a = Ḃwenda	Ḃw-a-vh-o = Ḃwavho	
Ṳw	Ṳw-e-l-a = Ṳwela	Ṳw-i-s-a = Ṳwisa	Ṳw-a = Ṳwa	
kw	kw-e-t-a = kweta	kw-a-t-a = kwata		
mb	mb-a-l-o = mbalo	mb-i-l-a = mbila	mb-u-l-a = mbula	
dy	dy-a-m-b-i-l-a = dyambila	dy-e-l-o = dyelo		
ny	ny-a-l-a - nyala	p-o-ny-a - ponya		
vh	vh-ea = vhea	vh-o-m-b-a = vhomba	vh-ia = vhia	
nz	nz-a-m-b-o = nzambo	nz-ie = nzie		
fh	fh-o-l-a = fhola	fh-a-Ṳ-a = fhaṲa	fh-i-r-a = fhira	
kh	kh-e-kh-e = khekhe	kh-u-h-u = khuhu	kh-o-kh-o = khokho	
th	th-a-th-a = thatha	th-o-l-a = thola	th-i-vh-a = thivha	

FONIKI DZA TSHIVENḐA FONIKI				U ṬOLA
MUBVUMO WA FONIKI	MAIPFI A NO DIKHOUDEA / VHALEA			
ph	ph-e-ph-o = phepho	ph-a-l-a = phala	ph-u-l-a = phula	
pf	pf-a-l-a = pfala	pf-u-m-a = pfuma	pf-e-l-a = pfela	
mm	mm-e = mme	mm-b-i-dz-a = mmbidza	mm-b-u-dz-a = mmbudza	
nnd	nnd-e-m-a = nndema	nnd-u-m-a = nnduma	nnd-i-l-e-l-a = nndilela	
nndḑ	nndḑ-i-vh-a = nndivha	nndḑ-e-l-a = nndḑ-e-l-a	nndḑ-a = nndḑ-a	
mv	mv-u-l-a = mvula	mv-e-l-e-l-e = mvelele		
mmv	mmv-i-s-a = mmvisa	mmv-a-l-e-l-a = mmvalela		
tsh	tsh-i-k-o-l-o = tshikolo	tsh-e-n-a = tshena	tsh-o-vh-a = tshovha	
mmb	mmb-u-dz-a = mmbudza	mmb-a-n-g-i-s-e-n-i = mmbangiseni	mmb-o-n-i-s-e-n-i = mmboniseni	
ndz	ndz-u-m-b-a = ndzumba	ndz-e-mb-a = ndzemba		
khw	khw-e-vh-a = khwevha	khw-a-l-i = khwali		
dzh	dzh-u-l-u = dzhulu	dzh-e-n-a = dzhena	dzh-ia = dzhia	
nzh	l-u-nzh-i = lunzhi	nzh-a-r-a = nzhara	g-a-nzh-e = ganzhe	
nzw	nzw-e-l-u-l-e = nzwelule	nzw-ii! = nzwii!		
nkhw	nkhw-a-l-a = nkhwala	nkhw-e-s-a = nkhwesa	nkhw-e-l-e-l-e-n-i = nkhweleleni	
pfh	pfh-e-ḡ-e = pfheḡe	pfh-a-l-a = pfhala	pfh-i-w-a = pfhiwa	
fhw	fhw-u-fhw-a = fhufhwa	pfh-u-fhw-a = pfhufhwa		
nyw	ṭ-a-n-g-a-nyw-a = ṭanganywa	vh-e-k-a-nyw-a = vhekanywa	vh-o-fh-e-k-a-nyw-a = vhofhekanywa	
mphy	kh-o-mphy-u-th-a = khomphyutha	mphy-e = mphye		
thy	thy-e-thy-e-n-y-ea = thyethyenyeya			
uu	d-uu = duu	m-uu-n-g-a = muunga	m-uu-m-b-a = muumba	
oi	l-oi-w-a = loiwa	th-oi = thoi	p-oi-dz-a = poidza	
ue	m-ue-l-o = muelo	m-ue-dz-i = muedzi	m-ue-m-b-e = muembe	
ai	m-ai-t-e-l-e = maitele	ai-n-a-- = aina	w-ai-n-i = waini	
eu	dz-eu-l-a = dzeula	vh-eu-l-a = vheula		
uo	m-uo-m-v-a = muomva	m-uo-k-i = muoki		
ia	m-ia-n-o = miano	s-ia-n-a = siana	vh-ia = vhia	
ou	kh-ou = khou	t-ou = tou	ṭ-o-l-ou = ṭolou	
ea	vh-ea = vhea	s-ea = sea	r-ea = rea	
ui	m-ui-l-a = muila	m-ui-n-g-a-m-e-l-i = muingameli		
aa	m-aa-n-ḑ-a = maandḑa	s-aa-th-u = saathu	b-aa = baa	

FONIKI DZA TSHIVENDA FONIKI				U ȚOLA
MUBVUMO WA FONIKI	MAIPFI A NO DIKHOUDEA / VHALEA			
ae	m-ae-l-e = maele	s-w-ae-l-a = swaela	M-ae-m- u = Maemu	
l	l-i-t-o = lito	l-e-l-o = lelo	l-e-l-a = lela	
tzh	tzh-e-m-a = tzhema	tzh-e-t-a = tzheta		
iu	tsh-iu-l-u = tshiulu	m-iu-m-o- = miumo	m-iu-n-g-a = miunga	
ie	s-w-ie-l-a = swiela	dzh-ie-l-a = dzhiela	tsh-ie-n-g-e = tshienge	
oo	m-b-oo! = mboo!	tsh-o-t-oo! = tshotoo!		
ee	vh-ee = vhee	tsh-ee = tshee	s-ee- = see	
ii	l-ii-vh-a = liivha	l-ii = lii		

Muhanga wa Nzudzanyo na Ndondangudo

- Vha nga nanga u shumisa kana u sa shumisa rothini ye ya talutshedziwa kha khethekanyo yo fhiraho.
- A zwi ambi uri vho nanga u shumisa rothini ifhio, tshi re na ndeme ndi uri vha tea u funza tshipiḁa tshiḁwe na tshiḁwe tsha luambo kha vhege.
- Vha dovhe vha elelwe u ṽola kuavhelwe kwa tshifhinga kha tshipiḁa tshiḁwe na tshiḁwe kha vhege. Kha vha ye vha lavhelese siaṽari ḁa 4.
- Kha vha shumise, sa tsumbandḁila, manweledzo a ATP ya U thivha Tshifhinga tsha U Funza Tsho Lozweaho a re kha siaṽari ḁa 5.
- Kha vha shumise ndondangudo i re afho fhasi kha u ita rekhodo i sa dini ya mushumo une vha ita vhege iḁwe na iḁwe.

Vha elelwe, phurogireme yo dzudzanywaho ya u guda ya NECT Gireidi 1-3 Luambo lwa Hayani i a wanala na u daunuḁudiwa kha: www.nect.org.za

Thero ya 1:

Nyito	Vhege ya 1	U țola	Vhege ya 2	U țola
ORALA	DIVHAIPIFI:		DIVHAIPIFI:	
	LUIMBO/TSHIDADE:		LUIMBO/TSHIDADE:	
	NYITO DZINWE-VHO:		NYITO DZINWE-VHO:	
FONIKI	MIBVUMO:		MIBVUMO:	
	NYITO:		NYITO:	
MUNWALO	MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:		MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:	

Nyito	Vhege ya 1	U t̄ola	Vhege ya 2	U t̄ola
U VHALA NA VHAGUDI	MAṆWALWA/TSHIBVELEDZWA:		MAṆWALWA/TSHIBVELEDZWA:	
	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):		MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	
	NYITO YA THEVHELAUVHALA:		NYITO YA THEVHELAUVHALA:	
U ṆWALA	ṬHOHO NA MUSHUMO:		ṬHOHO NA MUSHUMO:	
GGR	NOTSI:		NOTSI:	

Thero ya 2:

Nyito	Vhege ya 1	U ʒola	Vhege ya 2	U ʒola
ORALA	DIVHAIPIFI:		DIVHAIPIFI:	
	LUIMBO/TSHIDADE:		LUIMBO/TSHIDADE:	
	NYITO DZINWE-VHO:		NYITO DZINWE-VHO:	
FONIKI	MIBVUMO:		MIBVUMO:	
	NYITO:		NYITO:	
MUNWALO	MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPFI NA MAFHUNGO:		MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPFI NA MAFHUNGO:	

Nyito	Vhege ya 1	U t̄ola	Vhege ya 2	U t̄ola
U VHALA NA VHAGUDI	MAÑWALWA/TSHIBVELEDZWA:		MAÑWALWA/TSHIBVELEDZWA:	
	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):		MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	
	NYITO YA THEVHELAUVHALA:		NYITO YA THEVHELAUVHALA:	
U ÑWALA	THOHO NA MUSHUMO:		THOHO NA MUSHUMO:	
GGR	NOTSI:		NOTSI:	

Thero ya 3:

Nyito	Vhege ya 1	U ɥola	Vhege ya 2	U ɥola
ORALA	DIVHAIPIFI:		DIVHAIPIFI:	
	LUIMBO/TSHIDADE:		LUIMBO/TSHIDADE:	
	NYITO DZINWE-VHO:		NYITO DZINWE-VHO:	
FONIKI	MIBVUMO:		MIBVUMO:	
	NYITO:		NYITO:	
MUNWALO	MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:		MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:	

Nyito	Vhege ya 1	U t̄ola	Vhege ya 2	U t̄ola
U VHALA NA VHAGUDI	MAṀWALWA/TSHIBVELEDZWA:	MAṀWALWA/TSHIBVELEDZWA:	MAṀWALWA/TSHIBVELEDZWA:	
	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	
	NYITO YA THEVHELAUVHALA:	NYITO YA THEVHELAUVHALA:	NYITO YA THEVHELAUVHALA:	
U ṀWALA	ṀHOHO NA MUSHUMO:	ṀHOHO NA MUSHUMO:	ṀHOHO NA MUSHUMO:	
GGR	NOTSI:	NOTSI:	NOTSI:	

Thero ya 4:

Nyito	Vhege ya 1	U țola	Vhege ya 2	U țola
ORALA	DIVHAIPIFI:		DIVHAIPIFI:	
	LUIMBO/TSHIDADE:		LUIMBO/TSHIDADE:	
	NYITO DZINWE-VHO:		NYITO DZINWE-VHO:	
FONIKI	MIBVUMO:		MIBVUMO:	
	NYITO:		NYITO:	
MUNWALO	MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:		MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:	

Nyito	Vhege ya 1	U t̄ola	Vhege ya 2	U t̄ola
U VHALA NA VHAGUDI	MAÑWALWA/TSHIBVELEDZWA:		MAÑWALWA/TSHIBVELEDZWA:	
	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):		MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	
	NYITO YA THEVHELAUVHALA:		NYITO YA THEVHELAUVHALA:	
U ÑWALA	THOHO NA MUSHUMO:		THOHO NA MUSHUMO:	
GGR	NOTSI:		NOTSI:	

Thero ya 5:

Nyito	Vhege ya 1	U țola	Vhege ya 2	U țola
ORALA	DIVHAIPIFI:		DIVHAIPIFI:	
	LUIMBO/TSHIDADE:		LUIMBO/TSHIDADE:	
	NYITO DZINWE-VHO:		NYITO DZINWE-VHO:	
FONIKI	MIBVUMO:		MIBVUMO:	
	NYITO:		NYITO:	
MUNWALO	MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:		MUBVUMO/MIBVUMO, MAIPIFI NA MAFHUNGO:	

Nyito	Vhege ya 1	U t̄ola	Vhege ya 2	U t̄ola
U VHALA NA VHAGUDI	MAṆWALWA/TSHIBVELEDZWA:		MAṆWALWA/TSHIBVELEDZWA:	
	MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):		MBUDZISO DZA THOLOKANYONDIVHO (KUPFESESELE):	
	NYITO YA THEVHELAUVHALA:		NYITO YA THEVHELAUVHALA:	
U ṆWALA	ṬHOHO NA MUSHUMO:		ṬHOHO NA MUSHUMO:	
GGR	NOTSI:		NOTSI:	

Phurogireme ya U linga

U lingela U khwiṅisa

- **Mutevhemuṭoli** u no ḑo tevhela u katela zwikili zwa ndeme zwa nyaluso ya **u vhala na u ṅwala (litheresi)** zwine vhagudi vhavho vha tea u zwi konesa kha vhuimo uhu kana luṭa.
- Hezwi ndi **zwikili zwiḥulwane zwa u vhala na u ṅwala** zwine **vhagudi vhoṭhe vha tea u zwi wana** musi **Gireidi ya 3 i tshi khunyelela**.
- A huna ṅḑila ya u khauledza kana i si konḑi ya u londa ‘U lingela U khwiṅisa’, kana ‘U linga ha Fomethivi’.
- U itela u vha thusa kha u ita izwi nga ṅḑila i no vhuiedza, vha nga tama u ita zwi tevhelaho:
 - U ita **bugu ya u rekhoda u linga**, ine vha ḑo dzula vhe nayo tshifhinga tshoṭhe.
 - Bugu iyi i tea u ṅwaliwa uri TSHIPHIRI.
 - Kha vha vhe na khethekanyo ya mugudi muṅwe na muṅwe** buguni iyi.
 - Ḑuvha loṭhe, **kha vha vhe na nzhele na kushumele kwa vhagudi, vha ite notsi dza zwine vha khou zwi vhona** malugana na zwikili izwi.
- Kha vha ṭhogomele tshoṭhe **vhagudi vhane vha sa sumbedze mvelaphanda**, nahone **vha shume navho** u itela u tandulula na khaedu dzavho.

Mutevhemuṭoli: Luambo lwa Hayani lwa Vhuimo ha Muteo (FP)

ZWIKILI ZWA NDANGO (EXECUTIVE FUNCTION)	✓
Mugudi: U tevhedza mikano na zwe zwa lavhelelwa (ndavhelelo.)	
U a kona u langa nyanyuwo yawe/vhuḑipfi hawe.	
U a kona u shuma nga eṭhe.	
U a shumisana na vhaṅwe musi e kha tshigwada.	
U tou fombe kha mishumo na u i phetha nga tshifhinga tshi no ṭanganedzea.	
U a kona u elelwa na u ṭuma zwe a guda kale na zwine a khou guda zwino.	
U a kona u thoma na u fhaṭa vhusaka havhuḑi na vhaṅwe.	
U a konḑelela khaedu – tendi u kundiwa.	
U THETSHELESA NA U AMBA	✓
Mugudi: U alusa na u shumisa ḑivhaipfi ine ya endeleda u serekana (u konḑa.)	
U a tevhedza ndaela.	
U a vhudzisa mbudziso.	
U a fhundula mbudziso nga ṅḑila kwayo, a tshi shumisa mafhungo ane a endeleda u serekana (u konḑa.)	
U a shumisa zwikili zwo teaho zwa u haseledza na u davhidzana.	

U ȚALUKANYA MIBVUMO NA FONIKI	✓
Mugudi: U a țhukukanya maipfi a bva mibvumo yo imaho nga yoțhe a tshi tou i bula.	
U a vanganya mibvumo a vhumba maipfi a tshi tou a bula.	
U a kona u țalukanya na u vhala mibvumo yoțhe ye ya funziwa (u guda nga ha vhushaka ha țedere na mubvumo.)	
U a fhața na u țhukukanya maipfi o nřwaliwaho a tshi shumisa mibvumo ye ya funziwa.	
U VHALA	✓
Mugudi: Tshifhinga tshoțhe, u a lingedza u dikhouda (u bula) maipfi maswa a tshi shumisa nřdivho ya țedere na mubvumo.	
U a vhala zwibveledzwa (mañwalwa) zwi re kha bammbiri Ța mishumo a tshi tou elela nahone a sa khakhi.	
U PFESESA	✓
<i>Kha Vhuimo ha Muteo, zwikili izwi zwi tea u fhațwa musi wa U vhala na Vhagudi – musi mudededzi / mugudisi a tshi khou vhalela nțha zwibveledzwa zwi no konđa.</i>	
Mugudi: U sumbedza u țođou đivha na dzangalelo kha zwițori zwa u vhala na vhagudi.	
U fhindula mbudziso dza vhuțuțulanyelelwa (<i>recall questions</i>) nga ngona.	
U țahisa mihumbulo i no pfala na u i imelela musi a tshi fhindula mbudziso ya 'nga'ni.'	
U a nweledza zwiwo zwihulwane zwa zwițori zwa u vhalela nțha.	
U vhudza vhañwe ndivho kana mulaedza wa zwițori zwe zwa vhaliwa.	
U a kona u elelwa na u țuma zwițori zwe zwa vhaliwa kale na zwine zwa khou vhaliwa zwino.	
MUÑWALO	✓
Mugudi: U fara penisela na tsha u nřwala nga nřila yone – a tshi shumisa minwe miraru kha u fara.	
U a kona u sika mațedere e a funziwa, a songo khakhea nahone a tshi vhalea.	
U nřwala nga luvhilo lu no țanganedzea – u a kona u fhedza mushumo nga tshifhinga tsho tiwaho.	
U NŘWALA	✓
Mugudi: U shumisa u nřwala kha u bvisela mihumbulo yawe khagala (ha nřwalululi/ha kopi.)	
U nřwala nga ețhe (u dzhenisa mbiluni zwițirathedzhi zwa u nřwala a zwi shumisa kha u khunyeledza mishumo ya u nřwala.)	
U shumisa nřdivho yawe ya u anana ha țedere na mubvumo kha u nřwala maipfi (miñwalo wa u đisikela/wa țhoho yawe.)	
U vhalela vhañwe ngae zwe a nřwala.	

U linga Vhukoni

- Vha nga **diitela Mushumo wa U linga ha Fomaḽa (FAT)** wa vhone vhaṅe vha tshi tevhedza tsumbandila dze vha ṅewa kha **Khethekanyo ya 4 yo Vusuludzwaho ya CAPS**.
- Tshiṅwevho, hu na **sambula ya FAT ya Themo ya 3** i re **afho fhasi**. Vha nga kha ḽi shumisa FAT iyi yo tou ralo, kana vha i shandulela u i shumisa kiḽasini yavho.
- Ho dzheniswa na 'khadi ya tshikoro' ine khayo vha nga dzhenisa mvelelo dza u lingiwa ha vhagudi ha tshiteṅwa tshiṅwe na tshiṅwe tsha magudiswa.

Ri na fulufhelo ḽa uri tsumbandila iyi ya u linga i ḽo vha thusa.

U linga Vhukoni: Khadi ya Tshikoro								
Madzina a Vhagudi	U thetshelesa na U amba		Foniki	U vhala na U Pfesesa		Muñwalo	U ñwala	Nyangaredzo
	U anetshelela tshitori tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.	U ða na thasululo ya thaidzo.	U shumisa ñdivho yawe ya foniki nga ngona na u peleṭa maipfi na u fhedzisa dikithesheni:	U shumisa maipfi ane a bulwa u fana na u peleṭwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho: ṭula, fula, fhunga, shulwa	U vhalala ñha zwi no bva buguni e kha ḷeveḷe yawe. U shumisa maipfi maḷoweḷwa, foniki, na zwikili zwa tsenguluso ya tshivhumbeco na zwi re ngomu. U fhindula mbudzisotswiti (dzo lumbamaho/literal questions). U a bvumba (humbula), U vhekanya hafhu zwivo nga thevhekano yone. U ita ṭhahuvho.	U ñwala nga vhudete na nga ngona. U shumisa muñwalo wa u pomba.	U ñwala tshibveledzwa tsha vhuṅe tsha mafhungo a no swika 10. U shumisa ndongazwiga yo teaho, zvivhumbeco zwa mafhungo na zwifhinga (makhathi).	
Nomboro ya Nyito ya U linga	3.1	3.2	3.3	3.3	3.3	3.4	3.2	3.5
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								

Gireidi ya 3 Themo ya 3: Mushumo wa U linga ha Fomaḷa wa Sambula

3.1: U THETSHELESA NA U AMBA	
TSHIPIKWA	<ul style="list-style-type: none"> • U anetshela tshiṭori tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.
KUITELE	<ul style="list-style-type: none"> • Hezwi zwi nga itiwa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe u bva kha Vhege ya 3 u swika kha Vhege ya 5. • Kha vha ite hezwi nga ḽavhuraru ḽiṅwe na ḽiṅwe kana ḽavhuṭanu nga tshifhinga tsha Nyito ya Oraḷa. • Kana ḽavhuṭanu ḽiṅwe na ḽiṅwe nga tshifhinga tsha U vhala na Vhagudi: Nyito ya Thevhelauvhala.
NYITO	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha dzudze kiḷasi i ite nyito ya Vhutsila ha U anetshela Tshiṭori – vhagudi vha shuma nga phere vha tshi ita zwiṭori zwa vhone vhaṅe nga thero ya vha ṅewa. • Kha vha vhidze phere iṅwe na iṅwe i ḽe desikeni yavho uri vhagudi vha lingiwe. • Kha vha ri vhagudi vha vha sielisane u vha anetshele tshiṭori tshavho. Vha tea u vha na vhuṭanzi uri: <ul style="list-style-type: none"> a Vha anetshele tshiṭori itshi tshi tshi tevhekana nga ngona. b Vha dzhenisa mathomo, mutumbu na magumo. c A vha dovholoji zwipiḽa zwa tshiṭori.

RUBIRIKI	LEVEḼE YA 1 VHUIMO HA 1-2	LEVEḼE YA 2 VHUIMO HA 3-4	LEVEḼE YA 3 VHUIMO HA 5-6	LEVEḼE YA 4 VHUIMO HA 7
Tshiṭori tsha Ene Muṅe.	Tshiṭori tsho ṅwalululwa tshi tshi bva kha tsha u vhala na vhagudi, kana kha tshiṭori tshi re kha Bugu ya Mishumo ya DBE.	Tshiṭori a tsho ngo tou ṅwalululwa, fhedzi tshi fana na zwiṅwe. Kana, tshiṭori ndi tshawe ene muṅe fhedzi a tshi pfadzi.	Tshiṭori a tsho ngo tou ṅwalululwa, fhedzi tshi fana na zwiṅwe. Kana, tshiṭori ndi tshawe ene muṅe fhedzi a tshi pfadzi.	Tshiṭori ndi tshawe ene muṅe, fhedzi a tshi tou pfadza tshoṭhe.
Tshivhumbeo tsha Tshiṭori.	Tshiṭori a tshi na mathomo, mutumbu na magumo zwi re khagala. Zwiṅwe zwipiḽa zwa tshiṭori a zwi ho, nahone thevhekano yo fhiriṭana.	Tshiṭori tshi na mathomo, mutumbu na magumo. Fhedzi-ha thevhekano ya tshiṭori yo fhiriṭana.	Tshiṭori tshi na mathomo, mutumbu na magumo. Vhunzhi ha thevhekano ya tshiṭori ho dzula nga ngona.	Tshiṭori tshi na mathomo, mutumbu na magumo zwi re khagala. Thevhekano ya tshiṭori ho dzula nga ngona.

3.2: U THETSHELESA NA U AMBA / U PFESESA	
TSHIPIKWA	<p>U thetshelesa na u tou fombe kha mañwalwa u itela:</p> <ul style="list-style-type: none"> • U fhindula mbudzisotswititi nga ha zwidodombedzwa zwa mañwalwa. • U vhekanya zwiwo zwa mañwalwa nga ngona. • U bvumba nga ha mubvumbedzwa a re kha mañwalwa. • U ṭhaṭhuvha mañwalwa. • U ḡa na thandululo ya thaidzo i re kha mañwalwa.
KUI TELE	<ul style="list-style-type: none"> • Hezwi zwi nga itwa tshifhinga tshiñwe na tshiñwe u thoma kha Vhege ya 6 u swika kha Vhege ya 8. • Kha vha zwi ite nga Ḳavhuṭanu Ḳiñwe na Ḳiñwe nga tshifhinga tsha Nyito ya OraḲa: Therisano nga ha U vhala na Vhagudi kana nga Ḳavhuṭanu Ḳiñwe na Ḳiñwe nga tshifhinga tsha U vhala na Vhagudi: Nyito ya Thevhelauvhala.
NYITO	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha shumise tshiṭori tsha u vhala na vhagudi tsha vhege yo fhelaho. • Kha vha dzudze ḱlasi uri i shume mushumo uyu. • Nga murahu, kha vhidze vhagudi nga muthihi nga muthihi vha ḡe desikeni yavho vha fhedzise u lingiwa. • Kha vha ri vhagudi vha fhindule mbudziso dza 1-2 dza luñwe na luñwe lwa tshaka dzi tevhelaho dza mbudziso dzi no kwama mañwalwa: <p>Mbudzisotswititi</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Nnyi..? 2 Mini...? 3 Lini...? 4 Hani...? 5 Ngafhi...? <p>Thevhekano ya zwiwo</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Ho bvelela mini mathomoni a tshiṭori? 2 Ho bvelela mini magumoni a tshiṭori? 3 Ho bvelela mini nga murahu ha musi ...? 4 Ho thoma u bvelela zwifhi: ...kana...? <p>U bvumba (U humbulela)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Ni nga bvumba uri ho bvelela mini kha mubvumbedzwa/mutambi...musi tshiṭori tshi tshi fhela? Ngani? 2 Ni nga bvumba uri ho bvelela mini kha ...musi shiṭori tshi tshi fhela? Ngani? <p>U ṭhaṭhuvha</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Ndi mubvumbedzwa ufho ane na mu takalelesa? Ngani? 2 No ḡiphiṅa nga tshiṭori? Ngani? <p>Thandululo ya thaidzo</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Thaidzo yo vha i ifhio kha tshiṭori? 2 Ni a kona u elekanya nga ha iñwe thandululo ya thaidzo iyi... (thaidzo i re kha tshiṭori) Thandululo yaṅu ndi ifhio? <ul style="list-style-type: none"> • Kha vha linge mugudi muñwe na muñwe vha tshi shumisa rubiriki i re afho fhasi.

RUBIRIKI	LEVELE YA 1 VHUIMO HA 1-2 MARAGA DZA 1-5	LEVELE YA 2 VHUIMO HA 3-4 MARAGA DZA 6 - 10	LEVELE YA 3 VHUIMO HA 5-6 MARAGA DZA 11 - 15	LEVELE YA 4 VHUIMO HA 7 MARAGA DZA 15 - 20
Mbudzisotswitti.	Mugudi ha koni u elelwa zwidombedzwa na tshithi tsha tshitori.	Mugudi u a koni u elelwa zwiw zwidombedzwa zwa tshitori, a tshi tou vhudziswa.	Mugudi u a koni u elelwa zwidombedzwa zwothe zwa tshitori nga ngona, hu na vhudziswa hutuku.	Mugudi u a koni u topola zwidombedzwa zwothe zwa tshitori nga u tavhanya, a tshi elela nahone a sa khakhi.
Thevhekano ya zwiwo.	Mugudi ha koni u tevhhekana zwiwo zwi no bva kha mañwalwa nga ngona.	Mugudi u a koni u tevhhekana zwiwo zwi no bva kha mañwalwa nga ngona a tshi tou thusiwa.	Mugudi u a koni u tevhhekana zwiwo zwi no bva kha mañwalwa nga ngona fhedzi zwi a mu dzhiela tshifhinga.	Mugudi u a koni u tevhhekana zwiwo zwi no bva kha mañwalwa nga u tavhanya na nga ngona.
U bvumba (U humbulela.)	Mugudi ha koni u bvumba nga ndila i no fusha nga ha mubvumbedzwa kana tshinwe tshithu tshi re tshitori.	Mugudi u a koni u bvumba nga ndila i no fusha nga ha mubvumbedzwa kana tshinwe tshithu tshi re tshitori a tshi tou thusiwa.	Mugudi u a koni u bvumba nga ndila i no fusha nga ha mubvumbedzwa kana tshinwe tshithu tshi re tshitori a sa thusiwi.	Mugudi u a koni u bvumba nga ndila i no fusha vhukuma nga ha mubvumbedzwa kana tshinwe tshithu tshi re tshitori a sa thusiwi.
U tshathuvha.	Mugudi ha koni u tshathuvha mubvumbedzwa kana tshitori nga ndila i no fusha.	Mugudi u a lingedza u tshathuvha mubvumbedzwa kana tshitori nga ndila i no fusha a tshi tou thusiwa, fhedzi ha koni u tikedza tshathuvho yawe.	Mugudi u a lingedza u tshathuvha mubvumbedzwa kana tshitori nga ndila i no tangedzeafusha, nahone u a lingedza u tikedza tshathuvho yawe.	Mugudi u tshathuvha mubvumbedzwa kana tshitori nga ndila i no fusha, nahone u tikedza tshathuvho yawe zwavhuđi.
Thandululo ya thaidzo.	Mugudi u a kondelwa nga u topola thaidzo i re tshitori.	Mugudi u a koni u topola thaidzo i re tshitori, fhedzi ha koni u anganya thandululo inwe-vho i no tangedze a ine ya nga vha hone.	Mugudi u a koni u topola thaidzo i re tshitori, a koni na u anganya thandululo inwe-vho i no tangedze a ine ya nga vha hone.	Mugudi u a koni u topola thaidzo i re tshitori a koni na u anganya thandululo inwe-vho yawhuđi ine ya nga vha hone.

3.3: FONIKI	
TSHIPIKWA	<ul style="list-style-type: none"> U shumisa ndivho yawe ya foniki nga ngona na u peleṭa maipfi na u fhedzisa dikithesheni. U shumisa maipfi ane a bulwa u fana na u peleṭiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho: tula, fula, fhunga, shulwa
KUI TELE	<ul style="list-style-type: none"> Hezwi kha vha zwi ite kha Vhege ya 6 kana 7, nga Musumbuluwo nga tshifhinga tsha ngudo ya Muñwalo.
NYITO	<ul style="list-style-type: none"> Kha vha vhudze vhagudi vha ye kha siaṭari li songo ñwalwaho tshithu vha ñwale ṭhoho i no ri: Mupeṭeṭo na Dikithesheni Tshi tevhelaho, kha vhasumbedze vhagudi kupetele kwa siaṭari la bugu dzavho la vha hafu, khathihi na u nombora u bva kha 1-5 kha madzhini, na u bva kha 6-10 vhukati ha siaṭari. Kha vha ṭalutshedze vhagudi uri vhone mudededzi / mugudisi vha ḍo vhidzelela nomboro vha tevhedza nga mubvumo kana ipfi. Vhagudi vha tea u ñwala ipfi tsini na nomboro i re yone. Arali mugudi a tshi nga vha a sa ḍivhi kuñwalele kwa ipfi, u tea u tala kutalo tsini na nomboro. Kha vha gudise vhagudi u sa ita phosho musi wa thesithe, na u sa ṭodzimela mishumo ya vhañwe. Kha vha ite mutevhe wa maipfi a 10 ane vha ḍo a vhidzelela – vha vhe na vhuṭanzi ha uri uri vha katela na maipfi a tevhelaho: ḍivha, gama, awara, ñwala, hafu U bva afho, kha vha huwelele mafhungo a 2, vha tshi mibvumo na maipfi o no funzwaho vhagudi. Musi thesithe yo no fhela, kha vha kuvhanganye bugu dza vhagudi vha dzi lulamise thesite. Kha vha linge mugudi muñwe na muñwe vha tshi shumisa rubiriki i re afho fhasi.

RUBIRIKI	LEVELE YA 1 VHUI MO HA 1-2	LEVELE YA 2 VHUI MO HA 3-4	LEVELE YA 3 VHUI MO HA 5-6	LEVELE YA 4 VHUI MO HA 7
Mupeṭeṭo	Mugudi o kona a re vhukati ha 1-2.	Mugudi o kona a re vhukati ha 3-5.	Mugudi o kona a re vhukati ha 6-8.	Mugudi o kona a re vhukati ha 9-10.
Dikithesheni	Mugudi o ita vhukhaxhi hu no fhira 5 ha mupeṭeṭo kana ha ndongazwiga.	Mugudi o ita vhukhaxhi ha 4-5 ha mupeṭeṭo kana ha ndongazwiga.	Mugudi o ita vhukhaxhi ha 2-3 ha mupeṭeṭo kana ha ndongazwiga.	Mugudi o ita vhukhaxhi hu sa fhiri ha 1 ha mupeṭeṭo kana ha ndongazwiga.

3.4: FONIKI / U VHALA	
TSHIPIKWA	<ul style="list-style-type: none"> • U vhalela nṭha zwi no bva buguni e kha ḽeveḽe yawe. • U shumisa maipfimaḽowelwa, foniki, na zwikili zwa tsenguluso ya tshivhumbeo na zwi re ngomu.
KUITELE	<ul style="list-style-type: none"> • Hezwi zwi nga itiwa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe u thoma kha Vhege ya 6 u swika kha Vhege ya 8. • Hezwi kha vha zwi ite nga tshifhinga tsha U vhala na Vhagudi.
NYITO	<ul style="list-style-type: none"> • Nga tshifhinga tsha ‘U vhala na Vhagudi Hu na U sumbiwa Nḽila’ kha vha vhidze muraḽo muṅwe na muṅwe wa tshigwada uri a ḽe a vha vhalele e eṭhe. • Kha vha ri mugudi a vhalele nṭha zwi no bva kha maṅwalwa o teaho ḽeveḽe yawe. Kha vha vhe na vhuṭanzi uri maṅwalwa aya a katela na maipfi a no vhalea (dikhoudea.) Kha vha linge muṅwalo na kuṅwalele kwa mugudi muṅwe na muṅwe vha tshi shumisa rubiriki i re afho fhasi.

RUBIRIKI	LEVELE YA 1 VHUIMO HA 1-2	LEVELE YA 2 VHUIMO HA 3-4	LEVELE YA 3 VHUIMO HA 5-6	LEVELE YA 4 VHUIMO HA 7
U ELELA	Mugudi u anzela u tima-tima musi a tshi khou vhala, u a fhumula musi a tshi swika kha maipfi ane a si a divhe kana a pfuka maipfi ane a si a divhe, nahone u a dovholola maipfi na mafurase.	Mugudi u vhala a tshi ita a tshi ima tshifhinga tshilapfu ha a tshi tima-tima. Mugudi u na 'zwi khala zwi no haka' zwine a kongelwa u fhira khazwo.	Mugudi u ita a tshi vhala a tshi kaṭudza mutevhetsindo. Mugudi u a kongelwa nga maipfi magede (maṭwe maipfi) na nga / kana nga zwivhumbeo zwa mafhungo.	Mugudi u vhala a tshi elela na u ita a tshi awela. Mugudi u a kona u dikhakhulula musi a tshi vhala maipfi a no konḡa na / kana zwivhumbeo zwa mafhungo
ZWIKILI ZWA U DIKHOUDA	Mugudi u ṭoḡa thikhedzo nnzhi ya foniki i no bva kha mudededzi / mugudisi uri a vhale ipfi line a si li divhe. Mugudi u a balelwa u ṭhukukanya maipfi a bva madungo kana mibvumo. Mugudi u divha maipfimaḡowelwa / maipfimaanzi maṭukuṭuku.	Mugudi u lingedza u shumisa foniki kha u vhala maipfi ane a si a divhe fhedzi u ṭoḡa thuso ya mudededzi / mugudisi. Mugudi u a kona u ṭhukukanya maipfi a bva madungo kana mibvumo a tshi thusiwa nga mudededzi / mugudisi. Mugudi u divha maipfimaḡowelwa / maipfimaanzi a si manzhi.	Mugudi u shumisa foniki na ṭhalusamadungo (<i>syllabification</i>) kha u bula maipfi ane a si a divhe, nahone fhedzi tshinwe tshifhinga u a ṭoḡa thuso ya u vanganya/ṭanganya mibvumo ya ita ipfi. Mugudi u divha maipfimaḡowelwa / maipfimaanzi manzhi.	Mugudi u shumisa foniki na ṭhalusamadungo (<i>syllabification</i>) kha u bula maipfi ane a si a divhe, nahone u a kona u vanganya/ṭanganya mibvumo ya ita ipfi. Mugudi u divha maipfimaḡowelwa / maipfimaanzi oṭhe e a funziwa manzhi.
U N'WALA: NDONGAZWIGA	Mugudi u a kongelwa nga u shumisa maḡeredanzi na zwi topo tshifhinga tshoṭhe nahone nga ngona.	Mugudi u a kona u shumisa maḡeredanzi na zwi topo tshifhinga tshoṭhe nahone nga ngona, fhedzi u kongelwa nga u shumisa zwiṭwe zwi ga zwa ndongazwi ga.	Mugudi u a kona u shumisa zwi ga zwiṭhe zwa ndongazwi ga zwe a funziwa, fhedzi u ita a tshi khakha tshinwe tshifhinga.	Mugudi u a kona u shumisa zwi ga zwiṭhe zwa ndongazwi ga zwe a funziwa nahone ha anzei u khakha.

3.5: MUÑWALO / U ÑWALA	
TSHIPIKWA	<ul style="list-style-type: none"> • U ñwala nga vhudele na nga ngona. U shumisa muñwalo wa u pomba. • U ñwala tshibveledzwa tsha vhuṅe tsha mafhungo a no swika 10. U shumisa ndongazwiga yo teaho, zwivhumbeo zwa mafhungo na zwifhinga (makhathi.)
KUITELE	<ul style="list-style-type: none"> • Izwi kha vha zwi ite vha tshi shumisa ngudo ya u ñwala dza Vhege dza 3-4, Vhege dza 5-6, kana Vhege dza 7-8.
NYITO	<ul style="list-style-type: none"> • Kha vha ite nguda dza u ñwala sa nga misi. • Kha vha kuvhanganye bugu dza vhagudi musi saikiḽi ya u ñwala i tshi khunyelela. • Kha vha linge muñwalo na kuñwalele kwa mugudi muñwe na muñwe vha tshi shumisa rubiriki i re afho fhasi.

RUBIRIKI	LEVELE YA 1 VHUIMO HA 1-2	LEVELE YA 2 VHUIMO HA 3-4	LEVELE YA 3 VHUIMO HA 5-6	LEVELE YA 4 VHUIMO HA 7
MUÑWALO	Mugudi u a konḡelwa u n̄wala nga vhudele na nga ngona. Muñwalo wawe a u anani siani ḡa saizi ya maḡedere, kuvhumbelwe kwa maḡedere ku anzela u vha kwo khakhea, zwickhala a zwi lingani	Mugudi u a konḡelwa tshin̄we tshifhinga u n̄wala nga vhudele na nga ngona. Muñwalo wawe u nga kha ḡi vha u sa anani siani ḡa saizi ya maḡedere, kuvhumbelwe kwa maḡedere tshin̄we tshifhinga ku vha kwo khakhea, kana zwickhala a zwi lingani tshin̄we tshifhinga.	Mugudi u a anzela u n̄wala nga vhudele na nga ngona. Muñwalo wawe a u anzela u anana siani ḡa saizi ya maḡedere, kuvhumbelwe kwa maḡedere ku anzela u vha ku songo khakhea, zwickhala zwi a lingana.	Mugudi u a anzela u n̄wala nga vhudele na nga ngona. Muñwalo wawe a u a anana siani ḡa saizi ya maḡedere, kuvhumbelwe kwa maḡedere ku vha ku songo khakhea, zwickhala zwi a lingana.
U N̄WALA: ZWA ENE MUN̄E	U a konḡelwa nga u pfesesa kuitele uku, kana a si zwawe – u tou kopa tsumbo ya mudededzi / mugudisi.	U a kona u pfesesa kuitele uku, nahone ndi zwawe, naho zwi tshi fana na zwa tsumbo tsumbo ya mudededzi / mugudisi.	Kuitele ndi kwa ene muḡe – ku bva khae.	Kuitele ndi kwa ene muḡe – ku bva khae kwa dovha kwa vha na vhtsila.
U N̄WALA: VHULAPFU	Tshibveledzwa tshi na mafhungo a re fhasi ha a 7.	Tshibveledzwa tshi na mafhungo a no swika a 7-8.	Tshibveledzwa tshi na mafhungo a no swika a 9.	Tshibveledzwa tshi na mafhungo a no swika a 10 kana u fhira.
U N̄WALA: NDONGAZWIGA	Mugudi u a konḡelwa nga u shumisa maḡederedanzi na zwi topo tshifhinga tshoḡhe nahone nga ngona.	Mugudi u a kona u shumisa maḡederedanzi na zwi topo tshifhinga tshoḡhe nahone nga ngona, fhedzi u konḡelwa nga u shumisa zwi n̄we zwi ga zwa ndongazwiga.	Mugudi u a kona u shumisa zwi ga zwi n̄we zwa ndogazwiga zwa a funziwa, fhedzi u ita a tshi khakha tshin̄we tshifhinga.	Mugudi u a kona u shumisa zwi ga zwi n̄we zwa ndogazwiga zwa a funziwa nahone ha anzele u khakha.
U N̄WALA: TSHIVHUMBEO TSHA MAFHUNGO NA TSHIFHINGA	Tshivhumbeo tsha fhungo tshi anzela u vha tsho khakhea. Hu na vhu khakhi ha 7 kana u fhira hu no yelana na kutevhekanyele kwa maipfi, hu khou ḡahela maipfi kana makhathi.	Tshivhumbeo tsha fhungo tshi tsho khakhea tshin̄we tshifhinga. Hu na vhu khakhi ha 5-6 hu no yelana na kutevhekanyele kwa maipfi, hu khou ḡahela maipfi kana makhathi.	Tshivhumbeo tsha fhungo tshi anzela u vha tshi songo khakhea. Hu na vhu khakhi ha 3-4 hu no yelana na kutevhekanyele kwa maipfi, hu khou ḡahela maipfi kana makhathi.	Tshivhumbeo tsha fhungo tshi anzela u vha tshi songo khakhea. Hu na vhu khakhi ha 1-2 hu no yelana na kutevhekanyele kwa maipfi, hu khou ḡahela maipfi kana makhathi.

